

Forma i funkcja w słowiańskich językach i tekstach kultury

Skomplikowane relacje między formą i funkcją stanowią jedną z fundamentalnych kwestii zarówno w praktyce komunikacyjnej i artystycznej, jak i w teoretycznej refleksji poszczególnych szkół badawczych czy kierunków artystycznych. „Nie dość form”, powiedział Gustave Flaubert, Witkacy z uporem walczył o Czystą Formę, Wassily Kandinsky twierdził, że forma jest uzewnętrznieniem treści wewnętrznych, a Wiktor Szklowski upominał się o „wskreszenie słowa”, energicznie inwestując w awangardową autoteliczną chwyt językowy. Waga problemu niezwykle mocno eksponowana była w (szeroko i wąsko rozumianych) modernizmie i postmodernizmie, reprezentowanych przez różnorodne kierunki i grupy: formalizm, ekspresjonizm, Awangarda Krakowska, konstruktywizm, funkcjonalizm, kubizm, sygnalizm, minimalizm, dekonstrukcjonizm i in.

Inspiracji do rozważań mogły dostarczyć myśli klasyków architektury na temat korelacji między formą i funkcją: „forma zawsze podąża za funkcją” (form ever follows function) Louisa Sullivana, „forma podąża za formą, a nie funkcją” (form follows form, not function) Philipa Johnsona, „mniej znaczy więcej” (less is more) Ludwiga Miesa van der Rohe czy „mniej znaczy nudniej” (less is a bore) Roberta Venturi.

Trzynasty numer „Poznańskich Studiów Slawistycznych” poświęcony został dwutorowej refleksji nad złożonymi powiązaniem formy i funkcji. Obecna w nim jest perspektywa teoretyczno-metodologiczna oraz badania prowadzone na materiale słowiańskich języków, tekstów kultury i przekładów, a zatem: literatura, film, malarstwo, rzeźba, architektura, kartografia oraz archeologia. Temat przewodni czasopisma, ku zadowoleniu redakcji, wywołał wyjątkowe – jak na nasze dotychczasowe doświadczenia – zainteresowanie specjalistów z obszaru nauki o sztukach wizualnych, co skutkuje znacznym poszerzeniem wiedzy na temat interesującej nas Słowiańszczyzny.

W sześciu tekstach polem penetracji jest literatura, w każdym z nich wykorzystano odrębne perspektywy oglądu. Cztery prace poświęcone są klasykom rosyjskiej literatury i literaturoznawstwa: Michał Kruszelnic ki podjął rozważania nad zagadką zbrodni Raskolnikowa w kontekście estetyzacji jej formy, wiodą one do konstatacji o wyjątkowej otwartości *Zbrodni i kary* Fiodora Dostojewskiego, określanej jako forma (materia) w ruchu. Tanja Popović bada funkcję i znaczenie podwójnych form (struktur) w opowiadaniach Mikołaja Gogola. Amra Latifić zajmuje się analizą zabiegów formalnych w awangardowym eksperymencie poezji pozarozumowej. Literatura rosyjska jest obecna także w pracy Anny Legeżyńskiej z zakresu translatologii, dotyczącej twórczości Aleksandra Błoka oraz w studium Anny Skibskiej, poświęconym koncepcjom Wiktora Szkwłowskiego. W dwóch artykułach przedmiot zainteresowania stanowi literatura chorwacka, jednak ich autorzy odchodzą od analiz wewnątrztekstowych, podążając w kierunku socjologiczno-antropologicznym: nowatorskie na gruncie kroatystycznym badania Tvrtka Vukovicia zgłębiają problem degeneracji na przykładzie funkcji gruźlicy i form jej reprezentacji w literaturze przełomu XIX i XX wieku. Krystyna Pieniążek-Marković skupia się na niemal nieobecnym w dotychczasowych opracowaniach kodzie kulinarnym pierwszej chorwackiej powieści postmodernistycznej *Lepsza połowa odwagi* Ivana Slamniga, wskazując istotne funkcje sfery żywieniowej w intertekstualnych i kulturowych strategiach powieści.

Studia językoznawcze reprezentują w tomie cztery artykuły. Ich autorzy prowadzą naukowe obserwacje nad językiem chorwackim (nowatorskie spojrzenie na związek trybu rozkazującego i form grzecznościowych proponują Nikolina Palašić i Tihana Zbašnik, a Barbara Štebih Golub prezentuje procesy słowotwórcze w chorwackim dyskursie publicznym), czeskim (Petr Mareš mówi o formach i funkcjach graficznych środków językowych w literaturze czeskiej), serbskim (formy powitania i pożegnania w korespondencji mailowej analizuje Ivana Lazić-Konjik).

Refleksja nad praktyką przekładu literackiego, nad usytuowaniem funkcji i formy w wielowymiarowym układzie cech dzieła oryginalnego i poszukiwaniem ekwiwalentu w literaturze (kulturze) docelowej (polskiej) została podjęta przez dwie przekładoznawczynie. Anna Legeżyńska zajmuje się niepodejmowanym dotąd przez badaczy funkcjonalizmem translatorskim w kilku polskich wersjach poematu *Dwunastu* Aleksandra Błoka, natomiast

Elżbieta Tabakowska analizuje związki formy z funkcją na przykładzie haiku, pokazując ten gatunek od strony jeszcze w Polsce nieznaną.

Relacje formy i funkcji stały się także wyzwaniem dla znawców sztuk wizualnych, obszar zainteresowania – w przeciwieństwie do literaturoznawców – stanowią w tym bloku kraje powstałe po rozpadzie Jugosławii. Fenomen życia-sztuki-działalności Mariny Abramović i jej artystyczno-życiowej relacji z Ulayem (Uwe Laysiepen) przedstawia Svetlana Racanović. Dwie prace mówią o mało znanym w świecie malarstwie serbskim, które w tomie reprezentowane jest przez Leonida Šejkę (architekta i malarza) i Katarinę Radojlović (malarzkę z południowej Serbii). O refunkcjonalizacji formy i modernistycznym zwrocie u Šejki na podstawie jego prac teoretycznych i artystycznych pisze Angelina Milosavljević-Alut, a dzieła Katariny Radojlović prezentują Srđan Marković i Nebojša Milićević. Chorwackie sztuki (audio)wizualne – po raz kolejny w „Poznańskich Studiach Słowistycznych” – przybliży czytelnikom Patrycjusz Pająk, omawiając nieznaną polskim kinomanom klasyk Branka Belana *Koncert*. Badacz sytuuje film w kontekście estetyki powojennego modernizmu. Obszar Macedonii prezentuje Ljupčo Risteski, który zajmuje się interdyscyplinarnym oglądem nowoczesnej architektury i rzeźby, z uwzględnieniem podejścia socjologicznego, politologicznego oraz studiów nad symbolem i rytuałem.

Terytorium Macedonii poświęcona jest także refleksja Nikosa Czausidisa. Autor proponuje semiotyczną analizę odkryć archeologicznych z epoki żelaza, nie skupia się zatem na sztuce Słowian, lecz na znalezionych przedmiotach z brązu – prawdopodobnie były to akcesoria niezbędne w rytuałach lub kobiece ozdoby.

„Oswajanie przestrzeni” to metafora, w której upatruję wspólnego mianownika dla rozpraw dotyczących architektury i kartografii. Na przykładzie europejskich barokowych zamków i kościołów oraz klasycznych rozpraw teoretycznych o relacjach formy i funkcji w architekturze pisze Dubravka Botica. Zupełnie inny rodzaj „oswajania przestrzeni” stanowi kartografia – Maciej Falski śledzi kulturowe perturbacje towarzyszące dziejom pierwszej mapy Słowenii, a przy tym oferuje interesujące spojrzenie na historię ziem słoweńskich w kontekście rozwoju narodowej tożsamości i kategoryzacji słoweńskiej przestrzeni społecznej.

Przestrzeń południowosłowiańska (bułgarska), tyle że skolonizowana nie przez Austrię i Austro-Węgry, jak w przypadku Słowenii, lecz Turcję

osmańską, znajduje się w centrum zainteresowania Grażyny Szwat-Gylybowej. W innowacyjnym studium badaczka polemizuje z koncepcjami Aleksandra Kiosewa i dość swobodną funkcjonalizacją metafory samokolonizacji w dyskursach naukowych oraz dokonuje redefinicji sądów na temat rodzimej bułgarskiej nowoczesności. Do rozważań teoretyczno-polemicznych zaliczyć należy także artykuł Anny Skibskiej. Autorka podejmuje refleksję nad koncepcjami Wiktora Szkłowskiego w kontekście jego „skłonności do form”; formalizm zderza z postmodernizmem, a myśl rosyjskiego pisarza, literaturoznawcy i filmoznawcy z najnowszymi założeniami refleksji literaturoznawczej.

Tak się zatem złożyło, że spośród literatur słowiańskich w numerze poświęconym relacjom formy i funkcji najsilniej reprezentowana jest literatura rosyjska, a spośród prezentowanych sztuk wizualnych – dzieła twórców wywodzących się z socjalistycznej Jugosławii lub krajów powstałych po jej rozpadzie.

Antun Branko Šimić, chorwacki poeta ekspresjonistyczny, zainspirowany m.in. koncepcjami Kandinskiego, wszystkie formy świata naturalnego, przedmiotowego i artystycznego traktował jako przemawiające językiem muzyki przejawy stwórczego Ducha, które człowiek może usłyszeć w wyjątkowych chwilach („u velikim časovima”) mistycznej korespondencji dusz. W manifestie *O muzyce form*, zwracając się do form właśnie, pisał: „O forme, zvučite, kričite u nas svoje Unutra, svoju muziku! Da doživljujemo veliku svetkovinu forma, duboku orgiju forma!” (O formy, brzmijcie, krzyczcie w nas swoje Wewnątrz, swoją muzykę! Byśmy doświadczyli wielkiego świętowania form, głębokiej orgii form!). Šimić nie cenił pracy naukowej, na badaczy i filistrów zrzucił odpowiedzialność za zagłuszanie form, którym głos mogą przywrócić jedynie artyści. Proponując czytelnikom trzynasty numer „Poznańskich Studiów Słowistycznych”, żywię nadzieję, że zgromadzone w nim, pogłębione analizy relacji między formą i funkcją wielokodowej rzeczywistości artystycznej i pozaartystycznej, wbrew obawom chorwackiego artysty sformułowanym przed stuleciem (w 1918 roku), nie zagłuszyły mowy kształtów, lecz – przeciwnie – ukazały ponadczasową „orgię form”.